

13. HAFTA

TUR181

TÜRK DİLİ I

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

Konu Başlıkları

1. Kelime Türleri

1.İsimler

2. Sıfatlar

3. Zamirler

Temel Kavramlar

Bu bölümün sonunda

- Kelime türlerinin ne demek olduğu,
- İsimler,
- Sıfatlar,
- Zamirlerin

özelliklerinin neler olduğu hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir. Öğrencilerin kelime türlerini ayırt etmeleri amaçlanmaktadır.

Kelime Türleri

Sözcükler cümlede farklı görevler üstlenirler. Sözcüklerin üstlendiği bu görevler onun türünü beliler. Bir sözcüğün türünü belirlemek için sözcüğün cümle içindeki görevini belirlemek gerekir. Türkçede kelimeler isim soylu (**isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem**) ve fiil soylu (**fiil**) olmak üzere sekiz grupta incelenebilir. Ad soylu sözcüklerle eylemlerin farkını bilmek sözcük türlerinin anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Ad ve Eylem Farkı

Eylemler; iş, oluş, hareket bildiren sözcüklerdir. Ad soylu sözcükler ise iş, oluş, hareket bildirmez; bir varlık ya da kavramı karşılar. Eylemlerle ad soylu sözcükleri ayırt etmemizi sağlayacak bazı yöntemler vardır:

- Eylemlere mastar eki (-mek, -mak) getirilebilir.
- Eylemlere olumsuzluk eki (-me, -ma) getirilebilir.
- Eylemlere şimdiki zaman kipi eki (-yor) getirilebilir.

Yatağın üzerindeki onun elbisesiydi. (elbise: isim soylu)

Sesiyle finale doğru hızla yükseldi. (yüksel- : fiil soylu)

Birinci cümlede “elbise” bir varlığı karşıladığı için isimdir. İkinci cümledeki “yüksel-” bir işi karşıladığı için eylemdir. Ayrıca “yüksel-” sözcüğüne mastar eki (yükselmek), olumsuzluk eki (yükselmemek), şimdiki zaman eki (yükseliyor) getirerek sözcüğün eylem olduğunu anlayabiliyoruz.

Ör: Yarın saat ikide sınav varmış. / Bu saatte eve varmıştır.

Birinci cümledeki “var” sözcüğü “varmak, varmamış, varıyor” biçimlerinde söylenemediğinden addır, ikinci cümledeki “var” sözcüğü ise “varmak, varmamış,

varıyor” biçimlerinde söylenebildiğinden ve “bir yere gitmek, ulaşmak” anlamını taşıdığından eylemdir.

Ör: Kalbimi titreten işte bu kızdı. (ad)

Söylediklerini yapmayınca bana kızdı. (eylem)

İsimler (Adlar)

Varlık veya kavramların karşılığı olan kelimelere isim denir. İsimler, iş, oluş, hareket ifade etmezler. Bu açıdan fiil olmayan her kelime isim demektir. Bu, hareket ve eylem bildirmeyen sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlemin de isim olduğu anlamına gelir.

Adları niteliklerine, dildeki görevlerine, yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre sınıflandırmak mümkündür:

1. Varlıklara Verilişlerine Göre Adlar
2. Varlıkların Sayılarına Göre Adlar
3. Varlıkların Oluşlarına Göre Adlar

Varlıklara Verilişlerine Göre Adlar:

Özel Adlar: Özel adlar, benzerleri bulunmayan, yaratılıştaki tek olan varlıklara verilen adlardır. Kişi, yer, kuruluş, din, millet, boy, aşiret, gazete, dergi, kitap vb. adları özel adlardır.

Ör: Türkler, Akkoyunlular, Ankara Üniversitesi, Millî Eğitim Bakanlığı, Beyaz Saray, Lâle Apartmanı, Hürriyet gazetesi, Almanca, Bektaşilik ...

Tür Adları: Aynı türden olan canlı cansız bütün varlık ve kavramlara verilen ortak adlardır. Bu adlar, özel adlarda olduğu gibi belirli tek varlık veya nesneyi göstermez.

Aynı türden olan varlık ve kavramlardan birine, bir bölümüne veya hepsine ad olan sözlerdir.

Ör: Ana, baba, kuş, güvercin, saray, hamam, kalp, göz, gece, ses...

Varlıkların Sayılarına Göre Adlar:

Tekil Ad: Sayıca tek bir varlığı karşılayan adlardır: çiçek, kitap, masa, kalem...

Çoğul Ad: Sayıca birden çok varlığı karşılayan adlardır. Adlara “-lar, -ler” çokluk eki getirilerek yapılır: ağaçlar, masalar, kalemler, kitaplar...

Topluluk Adı: Biçim bakımından tekil olduğu hâlde anlamca topluluk kavramı taşıyan adlardır: halk, millet, ordu, sürü, orman, alay, bölük, katar...

Varlıkların Oluşlarına Göre Adlar:

Somut Adlar: Duyu organlarımızla görüp kavrayabildiğimiz ve tabiatта madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların adlarıdır:

Ör: taş, toprak, arpa, balık, serçe buğday, İbrahim, Fatma...

Soyut Adlar: Görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan, ancak zihnımızde ve tasavvurumuzda var olan kavramlara ve niteliklere karşılık olan adlardır:

Ör: adalet, anlayış, neşe, sevinç, saygı, cin, peri...

Yapısına Göre Adlar

Basit Adlar: Herhangi bir yapım eki almamış ve başka bir sözcükle birleşmemiş adlardır; çekim eki alabilirler: bir, araba, post, çare...

Türemiş Adlar: Ad kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilerek kurulan ve yeni bir kavrama karşılık olan adlardır: işçi, başlık, bozgun, sulak, bataklık...

Birleşik adlar: Türkçede sözcük türetme yollarından biri de birleştirmedir. Birleşik adlar oluşturmanın farklı yolları vardır:

İki adın birleşmesi, iki adın takısız ad tamlaması yoluyla birleşmesi, bir sıfat ile bir adın sıfat tamlaması oluşturarak birleşmesi, bir ad ile bir eylemin tümce biçiminde birleşmesi, iki eylemin bir araya gelerek birleşmesi, bir adla bir eyleminin birleşmesi.

Ör: Gözyaşı, Çanakkale, hoşsohbet, imambayıldı, dedikodu, cankurtaran...

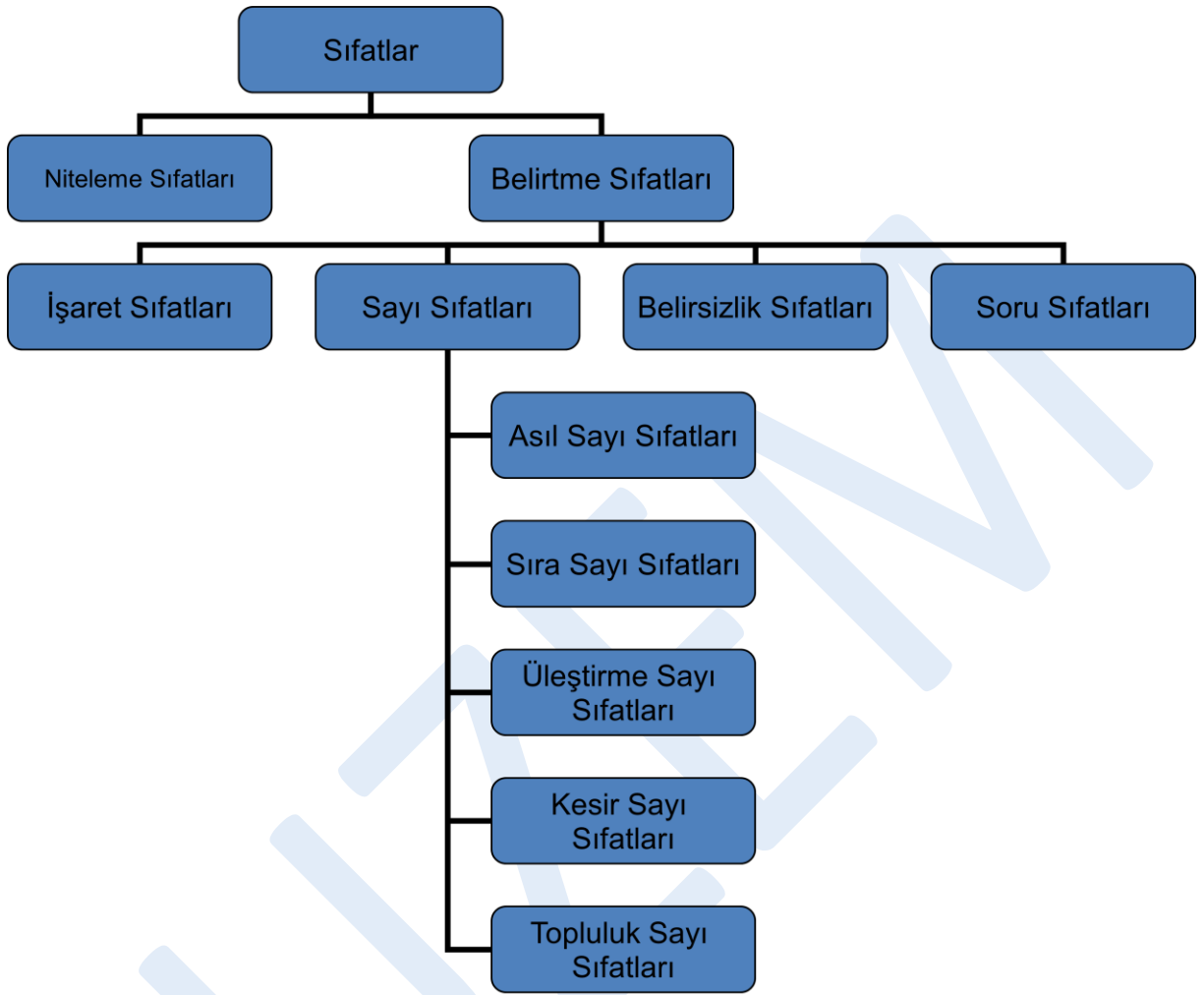
Sıfatlar (Önadlar)

İsimlerin önüne gelerek onları çeşitli yönlerden niteleyen veya belirten kelimelere **sıfat** denir. Bu bağlamda bir sıfatın var olabilmesi için bir isme ihtiyaç vardır. Sıfatlar yanlarındaki isim unsuruyla birlikte sıfat tamlaması oluştururlar.

Sıfat Çeşitleri

Sıfatlar işlevleri ve yapılarına göre sınıflandırılır:

İşlevlerine Göre Sıfatlar: Niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılırlar:

Niteleme Sıfatları : Varlıkların iç ve dış özelliklerini yani renk, biçim, koku, alışkanlık, huy gibi yönlerini bildiren sıfatlardır. Bunlar varlığın nasıl olduğunu bildirir ve ada sorulan “**nasıl**” sorusuna yanıt verir.

Ör: Küçük çocuk, kötü iş, iyi dost, derin düşünce, akıllı adam...

Kurumuş yapraklar yere döküldü.

Okul futbol takımındaki **sarışın çocuk** benim küçük kardeşim.

Güzel havalarda gezintiye çıkarım.

Belirtme Sıfatları : Adları, sayı yönünden tamlayan, yerlerini işaret eden, özelliklerini belli belirsiz olarak bildiren, onların özelliklerini soran sıfatların tümüne belirtme sıfatları denir. Buna göre de belirtme sıfatları dörde ayrılır:

a) İşaret Sıfatları : Nesneleri göstererek belirten sıfatlardır. "bu, şu, o, öteki, beriki, böyle, şöyle..."

Bu araba, şu adam, öteki sorular...

Öteki eşyaları da taşıyor mısın? **Beriki** çöpleri de toplayın. Senin için **bu** elbiseyi seçtim. **Şu** evde halamlar oturuyor. **O** kişi aradığımız kişi olamaz.

b) Sayı Sıfatları : İsimlerin önüne gelerek onların sayısını, miktarını, belirten sıfatlardır, altıya ayrılırlar:

1. Asıl Sayı Sıfatları : Birden başlayıp sonsuza uzanan sayıları ifade eder: iki kız, beş taş, yüz yıl...

2. Sıra Sayı Sıfatları : Varlıkların derecelenerek sıraya konuluşunu ifade eden sıfatlardır. Asıl sayı isimlerine " -(ı)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü " eklerinden birinin getirilmesiyle yapılır: birinci sıra, yedinci cadde, yüzüncü yıl...

NOT: İlk ve son sözcükleri de sıra sayı olarak kabul edilir.

3. Üleştirme Sayı Sıfatları : Sayıları bölüştürme şeklinde ifade eden sıfatlardır. Asıl sayı isimlerine ve "kaç?" sorusuna "-ar, -er / -şar, -şer" eklerinin getirilmesiyle yapılır: üçer öğrenci, kaçar çocuk, altışar ceviz...

4. Kesir Sayı Sıfatları : Nesnelerin bölümlerini, parçalarını gösteren sıfatlardır. İki asıl sayı arasına " -da, -de " eki getirilerek yapılır. Ayrıca "yarım, çeyrek" gibi isimler de kesir sayı sıfatı olarak kullanılabilir: dörtte bir pay, yüzde yüz başarı, yarım ekmek, çeyrek elma...

5. Topluluk Sayı Sıfatları : Varlıkları topluca bildiren sıfatlardır. İkidenden sekize kadarki asıl sayı isimlerine "(ı,i,u,ü)z" eki getirilerek yapılır: ikiz bebek, dördüz yavru...

6. Belgisiz Sayı Sıfatları: Varlıkların sayılarını aşağı yukarı bildiren sıfatlardır:
üç beş kişi, altı yedi yıl...

Belirsizlik Sıfatları : Bir nesneyi ona kesinlik kazandırmadan belirten sıfatlardır: bir, birkaç, birçok, az, çok, biraz, birtakım, bütün, bazı, tüm, her, hiçbir, herhangi bir, kimi...

Ör: Bütün hayvanlar, başka gün, bazı kişiler, kimi yaşlılar...

Birkaç adım sonra durdu. **Her** zaman teyzeni ziyarete gidebilir. **Kimi** çocuklar havuzda yüzüyor, kimileri de top oynuyordu. **Bir** gün elbet köyüme döneceğim.

Salondaki **bazı** masaları dışarıya taşıyalım. Sergide bana ait **birçok** eser de var.

Soru Sıfatları : Adları soru yönünden belirten sıfatlardır: ne, nasıl, nice, ne gibi, ne biçim, kaç, kaçınıcı, kaçar, hangi, ne türlü...

Ör: Hangi okul, nasıl ev, kaçar kişi, ...

Köyde kaç gün kaldın? En çok hangi oyunu seviyorsun? Nasıl resimlerden hoşlanırsın? İzinden ne gün dönecek? Yarışma için her sınıftan kaçar kişi seçtin?

Denemede kaçta kaç yaptın?

Adlaşmış Sıfatlar

Kişinin tam olarak bilinmediği ya da niteliğinin vurgulanmak istendiği durumlarda ad söylenmeyip sıfat, adın yerine geçirilebilir. Bu tür sözcüklere adlaşmış sıfat denir. Adlaşmış sıfatlar niteleme sıfatlarıyla yapılır: Korkak insanlar -- Korkaklar, Genç insanlar – Gençler

Yaralı çocuk, annesini görünce sevindi. **Yaralı**, annesini görünce sevindi.

Yapılarına Göre Sıfatlar: Sıfatlar yapılarına göre diğer kelime çeşitleri gibi basit, türemiş ve birleşik olarak üçe ayrılırlar:

1. Basit Sıfatlar : Yapım eki almamış, kök halindeki sıfatlardır: güzel kız, son durak, koca adam...

2. Türemiş Sıfatlar : Yapım eki almış sıfatlardır: acılı yemek, kıralık daire, tuzsuz ayran...

3. Birleşik Sıfatlar: Birden fazla sözcüğün birleşmesiyle meydana gelmiş sıfatlardır: açgözlü kadın, canayakın adam...

Sıfatlarda Anlamı Güçlendirme

- Zarflarla ve edatlarla anlamgüçlendirilebilir:

karınca gibi çalışkan insanlar , melek gibi iyi kadın

- Pekiştirme sıfatları ile de anlam güçlendirilebilir: Bir sıfatın ilk iki sesine "m, p, r, s" ünsüzlerinden biri eklenip, oluşan hecenin o sıfatın başına getirilmesiyle oluşur. Ünlüyle başlayan sıfatlarda ilk ünlüye "m, p, r, s" ünsüzlerinden biri eklenir:

sapsarı yapraklar, tertemiz caddeler, upuzun yol

- Bu kurala uymayan pekiştirme sıfatları da vardır:

Sapasağlam, yapayalnız, cırlıçıplak, çepeçevre

- Tekrar yoluyla da anlam güçlendirilebilir. Tekrar edilen sözcükler arasına "mi" soru eki de konabilir:

doğru dürüst bir adam, az buz iş, mini mini kızlar, güzel mi güzel sokaklar

Sıfatlarda Anlamı Daraltma

Sıfatların anlamlarında, bazı eklerden yararlanarak daraltma, küçültme yapılabilir.

Bunun için "-cik, -çe, -cek, -(i)msi, -(i)mtırak" ekleri kullanılır:

genişçe bir yol, uzunca bir çocuk, ekşimsi bir elma, incecik ip, kısacık mesafe

Zamirler (Adıllar)

Adın yerini geçici olarak tutabilen, ad gibi kullanılabilen, ad soylu sözcüklerle bazı eklerle zamir denir.

Zamirlerin Özellikleri

- Ad soyludur.
- Bir ya da birden fazla adın yerini tutarlar.
- Adların yerini geçici olarak tutarlar.
- Ad çekim eklerini (hâl, iyelik, çoğul ekleri) -genellikle- alabilirler.
- Tekil ve çoğul şekilleri vardır.
- Cümlede ad gibi kullanılabilirler.
- Cümlede tek başlarına görev üstlenebilirler.

Sözcük Halindeki Zamirler

Kişi Zamiri

İnsan adlarının, yani kişilerin yerini tutan adlardır. Türkçedeki kişi adları şunlardır:

Ben I. tekil kişi adlı

Sen II. tekil kişi adlı

O III. tekil kişi adlı

Biz I. çoğul kişi adlı

Siz II. çoğul kişi adlı

Onlar III. çoğul kişi adlı

Bu zamirler cümlede çeşitli eklerle kullanılabilirler.

Ör: Benim onunla konuşmama kızmışsın.

Sana, bu konuda bana karışmaman gerektiğini söylemiştim.

Benim onu tanıdığımı söylemişsin.

NOT:Öğretmenimiz **bana** ve **sana** dün derse gelmediğimiz için kızmış.

“Sen” ve “ben” zamirleri “-a,-e” yönelme ekini aldıklarında ünlü değişimine uğrar ve “sana, bana” şeklinde ifade edilir.

Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamiri “kendi” ve bunun iyelik ekleriyle çekimlenmiş şeklidir.

Kendi – m, Kendi – n, Kendi – si, Kendi – miz , Kendi – niz , Kendi – leri

Dönüşlülük adılı, kişi adılının yerine kullanılabildiği gibi kişi adlarıyla birlikte, cümleye pekiştirme anlamı katacak şekilde de kullanılabilir.

Bu soruyu kendim çözdüm.

Bu soruyu ben kendim çözdüm.

Birinci cümlede “kendim” sözcüğü I. tekil kişiyi belirtecek şekilde, kişi adılının yerine; ikinci cümlede kişi adıyla (ben) birlikte, cümleye pekiştirme anlamı katacak şekilde kullanılmıştır.

İşaret Zamirleri

İşaret anlamı taşıyan ve adların yerini işaret yoluyla tutan sözcüklerdir.

bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar, bura(sı), şura(ya), ora(da), öteki, beriki...

Zamirler, varlıkların yerine kullanıldıkları için bir sözcüğün zamir olup olmadığının, zamir ise ne zamiri olduğunun anlaşılması için hangi sözcüğün yerine kullanıldığını bilmek gerekir.

Anahtarları nereye koyduğumu hep unuyorum, sanırım onu çekmecedə bulabilirsin.

Bu cümlede, “onu” sözcüğü işaret yoluyla “anahtarlar” adının yerine kullanıldığından, işaret adılıdır.

Küpeleri bana , şunu da sana yolladı. Ötekini kardeşi için almış sanırım.

Bu cümlelerde “şunu, ötekini” sözcükleri, işaret anlamı taşıyarak bir varlığı karşıladığı için işaret adılıdır.

Biz buraya iki yıl önce gelmiştik.

Bu cümlede “buraya” sözcüğü, bir yer, mekân adının yerine geçtiği için işaret adılıdır.

Not: “O” ve “onlar” sözcükleri, Türkçede hem işaret adılı hem kişi adılı olarak kullanılabilir. Bu sözcükler, insan için kullanılırsa kişi adılı; insan dışındaki varlıklar için kullanılırsa işaret adılı olur.

Onları da partiye davet etmelisin./ Onları dolaba kaldırırsan iyi olur.

Birinci cümlede “onları” sözcüğü, insan için kullanıldığından kişi adılıdır. İkinci cümlede ise, insan dışındaki varlıklar için kullanıldığından işaret adılıdır.

İşaret adıları içinde bu durum, sadece bu iki sözcük için geçerlidir. Diğer işaret adıları (bu, şu, bunlar, şunlar, öteki...) insan için de kullanılsa, adıl olduklarında her zaman işaret adılıdır.

Önce senin değil bunun sorunlarını dinleyeceğim.

Bu cümlede “bu” sözcüğü bir kişiyi karşılamasına rağmen işaret adılıdır.

Belgisizlik Zamirleri

Adların yerini kesin olmayacak biçimde tutan adılardır.

biri, birisi, birçoğu, birkaçı, bazıları, başkası, herkes, hepsi, hiçbiri, hiç kimse, kimi, kimisi, çoğu, şey...

Senin yerinde başkası olsaydı böyle yapmazdı.

Bu cümlede, “sen” adılı, belli bir kişiyi karşılarken, “başkası” sözcüğü, karşıladığı kişi kesin olarak belirtilmediğinden, belgisiz adıldır.

Birkaçımız, bu öğüde kulak vermiştik.

Bu cümlede, “birkaçımız” sözcüğü, sayıca bir belirsizlik anlamı taşıyıp karşıladığı kişiler kesin olarak belirtilmediğinden, belgisiz adıldır.

Herkes ödevini yapsın.

İnsanların bazıları gerçekten çok acımasız.

Sırlarını, emin ol, kimse duyardı.

O, işlerini titizlikle yapan birisidir.

Kimileri yaptığı hatayı geç fark eder.

Bu cümlelerde, “herkes, bazıları, kimse, birisi, kimileri” sözcükleri, karşıladıkları kişiler kesin olarak belirtilmediğinden, belgisiz adıldır.

Soru Zamirleri

Adın yerini soru yoluyla tutan sözcüklerdir. Soru adının cevabı, bir ad ya da başka bir adıdır.

Kim (kime, kimi, kimde, kimden, kimler...) **Ne** (neyi, neye, neler, nesi, neyin...) **Nere** (nerede, nereden, neresi, nereyi...) **Hangisi** (hanginiz, hangimiz, hangileri...) **Kaçı** (kaçıncısı, kaçınız, kaçımız...)

Bana bu mektubu kim yazdı?

Bu cümlede, “kim” sözcüğü, soru anlamı taşımaktadır ve yerine cevap olarak bir ad gelebilmektedir. “Sana bu mektubu arkadaşın yazdı.” cevabında görüldüğü üzere “arkadaş” adı, “kim” sözcüğünün yerine cevap olarak gelebilmektedir.

Bana çarşıdan ne aldın? (gömlek)

Bütün bunları kimden duydun? (Ali'den)

Buranın neyi meşhur? (fındığı)

Geçen yaz, nereyi gezdin? (Safranbolu'yu)

Bu tablolardan hangisini beğendin? (şunu)

Kalemlerin kaçını sana verdi? (üçünü)

Not: Soru adıları, cümlelerde her zaman soru anlamı taşımaz; fakat bu sözcükler yine de soru adıdır.

Onun nereye gideceğini bilmiyorum.

Bu cümlede “nereye” sözcüğü cümleye soru anlamı katmamıştır; ama yine de görevce soru adıdır.

Ek Halindeki Zamirler

İlgi Adılı (-ki)

İlgi eki olan “-ki” bir adın yerine geçerse ilgi adılı olur.

Benim yüzüğüm parmağımda, seninki nerede?

Bu cümleden “-ki” ekinin, tamlanan durumundaki “yüzük” adının yerini tuttuğu anlaşılmaktadır.

İlgi zamiri “-ki”, mutlaka tamlayan ekinden (-in, -in, -un, -ün, -im) sonra gelir.

Onunki, seninki, benimki, bizimki...

Antalya’nın denizi Muğla’ninkinden güzeldir. (deniz)

Bizim okul sizinkinden daha başarılı. (okulunuz)

Bizimki yine okuldan sonra parka gitmiş. (çocuk)

Orhan'ın puanına nazaran Hakan'ınki daha yüksek.(puan)

UYGULAMALAR

HAN DUVARLARI

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı.
Neden sonra sarsıldı altımda demir yaylar,
Gözlerimin önünden geçti kervansaraylar...
Gidiyordum, gurbeti gönlümle duya duya,
Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya.
İlk sevgiye benzeyen ilk acı, ilk ayrılık!
Yüreğimin yaktığı ateşle hava ılık,
Gök sarı, toprak sarı, çıplak ağaçlar sarı...
Arkada zincirlenen yüksek Toros Dağları,
Önde uzun bir kışın soldurduğu etekler,
Sonra dönen, dönerken inleyen tekerlekler...)

(Faruk Nafiz Çamlıbel, Han Duvarları)

KALDIRIMLAR

Sokaktayım, kimsesiz bir sokak ortasında;
Yürüyorum, arkama bakmadan yürüyorum.
Yolumun karanlığa saplanan noktasında,
Sanki beni bekleyen bir hayal görüyorum.

Kara gökler kül rengi bulutlarla kapanık;

Evlerin bacasını kolluyor yıldırımlar.

İn cin uykuda, yalnız iki yoldaş uyanık;

Biri benim, biri de serseri kaldırımlar.

İçimde damla damla bir korku birikiyor;
Sanıyorum, her sokak başını kesmiş devler...
Üstüme camlarını, hep simsiyah, dikey;
Gözüne mil çekilmiş bir âmâ gibi evler.
(Necip Fazıl Kısakürek)

1.Yukardaki şiirlerde yer alan kelime türlerini bulunuz.

Kaynakça

- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Yaşar Öztürk, Şerif Kutludağ, Şenel Çalışkan, Aliye Tokmakoglu, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ertuğrul Yaman, Mehmet Köstekçi, Üniversiteler İçin Örnekli-Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon, Gazi Kitabevi, Ankara, 2000.
- Muaamer Gürbüz, Sebahattin Yaşar, Sebahaddin Sarı, Sebahattin Aslan, A.Halim Bilici, Bekir Sevinç, Turhan Salcı, Türk Dili ve Kompozisyon (Ders Notları), Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar, Necat Birinci, Türk Dili ve Kompozisyon, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.